

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת בהעלתך, תשס"ו
מספר 656מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

בחירת שבעים הזקנים*

ויאסף שבעים איש מזקני העם ויעמד אתם סביבת האהל (במ' יא: כד).
בפרשתנו משה רבנו ממנה שבעים זקנים, והם אמורים להיות הסנהדרין, מעין בית משפט עליון. אופן
הבחירה מתואר בהרחבה במסכת סנהדרין (יז ע"א):

ת"ר: 'וישאר שני אנשים במחנה', יש אומרים בקלפי נשתיירו, שבשעה שאמר לו הקב"ה למשה
אספה לי שבעים איש מזקני ישראל אמר משה: כיצד אעשה? אברור שישה מכל שבט ושבת -
נמצאו שנים יתרים; אברור חמישה מכל שבט ושבת - נמצאו עשרה חסרים; אברור שישה
משבט זה וחמישה משבט זה - הריני מטיל קנאה בין השבטים. מה עשה? בירר שישה-שישה
והביא שבעים ושנים פתקין. על שבעים כתב 'זקן', ושנים הניח חלק. בללן ונתנן בקלפי. אמר
להם: 'בואו וטלו פתקיכם'. כל מי שעלה בידו 'זקן', אמר: 'כבר קדשך שמים', מי שעלה בידו
חלק, אמר: 'המקום לא חפץ בך, אני מה אעשה לך?'

על-פי התיאור היו שבעים ושניים מועמדים, ומתוכם נבחרו שבעים זקנים, אלה שעל פתקיהם היה
רשום "זקן". תהליך הגרלה זה מובא גם בתלמוד הירושלמי (סנהדרין פ"א ה"ד), אלא ששם יש המשך
לסיפור:

ר' יודה ורבי נחמיה מתיב תנייא לחברייא (הקשה אחד מהם לחברו): אילו כתבתני זקן סלקת
(הרי עדיין כל אחד מהשניים שעלה בידם חלק, יכול לטעון: אילו כתבתני "זקן", גם אנוכי הייתי
עולה בגורל "זקן", ומפני שלא היו אלא שבעים פתקים כאלה - לא עליתי), אלא כך עשה: נטל
שבעים ושנים פתקין וכתב עליהם זקן, ושנים חלקין, והטילן לקלפי. אמר להן: בואו וטלו
פתקיכם. מי שעלה בידו זקן, אמר לו: כבר מינוך מן השמים; ומי שעלה בידו חלק, היה אומר
לו: ומה אעשה, ומן השמים הוא. מתיב תנייא לחברייא: הגע עצמך שעלו כולם זקן. א"ל:
מעשה ניסין היה (שלא עלה ביד כולם "זקן") ומסורגין עלו.

לפי הירושלמי, כדי שהגרלה תהיה מושלמת, הוכנסו לקלפי שבעים וארבעה פתקים; על שבעים
ושניים מתוכם היה רשום "זקן", ושני פתקים היו חלקים. באופן נסי בחרו שניים מתוך שבעים ושניים
המועמדים את הפתקים החלקים. ההלכה לא נפסקה כמו הירושלמי, וכאשר עורכים הגרלה, אין
סומכים על הנס.

שימוש בהגרלות להכרעות משפטיות והלכתיות נפוץ מאוד במקורות היהדות. בתורה עצמה יש
כמה דוגמאות לכך:

1. בספר בראשית, לאחר שהאחים מכרו את יוסף לשיירת הישמעאלים היורדת מצרימה, החליטו
לספר לאביהם שיוסף נטרף. המדרש מספר שהטילו גורל בין האחים כדי לקבוע מי מהם ימלא
את התפקיד הנורא, ועלה יהודה.

* מאמר זה מוקדש לבתי צלה לרגל נישואיה עם רועי הר מלך.

2. גורלות יום הכיפורים: "ונתן אהרן על שני השעירים גרלות, גורל אחד לה' וגורל אחד לעזאזל" (ויק' טז:ח). הגמרא במסכת יומא מדגישה את החשיבות של גורל זה, וההלכה היא שהגורל מעכב: כל עבודת יום הכיפורים בטלה אם השעירים אינם נבחרים על-פי הגורל.
3. פדיון בכורות: כיצד בוחרים מי מבין הבכורות ייפדה על-ידי איש משבט לוי, ומי ייפדה על-ידי סכום כסף? הגמרא (סנהדרין יז ע"ב) מספרת שנעשתה הגרלה: משה רבנו הטיל לקלפי עשרים ושניים אלף פתקים שעליהם נכתב "בן לוי" ומאתים שבעים ושלושה פתקים שעליהם נכתב "חמישה שקלים", וכל בכור נפדה על-פי הכתוב בפתק שהוציא.
4. חלוקת הארץ: "על פי הגורל תחלק נחלתו" (במ' כו:נו). גם כאן הגמרא (בבא בתרא קכב ע"א) מסבירה שחלוקת הארץ לתחומים שונים בין השבטים נעשתה על-ידי פתקים שהוגרלו מתוך שתי קלפיות: קלפי של תחומים וקלפי של שבטים.
- בהסתמך על דוגמאות אלו (ורבות אחרות), פסקו חז"ל במקרים רבים, שעל בית הדין לערוך הגרלה (כמו, למשל, חלוקה בין יורשים או בין שותפים. ראה שו"ע, חושן משפט ס' קע"ה), ובמקרים מסוימים גם אנשים פרטיים רשאים להטיל גורל.
- כאשר שיטת ההגרלה היא שהאנשים הנוגעים בדבר שולפים פתקים בזה אחר זה, האם יש חשיבות לקדימויות בהוצאת הפתקים? מתברר שהראשונים דנים בעניין זה בהקשר לבחירת שבעים הזקנים. כתוב בשו"ת רדב"ז (חלק ב סימן תשעט):
- אלא דקשיא עלה דהך ברייתא, כיון שמשנה היה משתדל להסיר מעליו קנאת השבטים עדיין נשארה קנאה רבה, שאינו דומה מי שמכניס ידו בתחילה, שיש בה ע' פתקין זקן, למי שמכניס ידו לבסוף, שאין בו אלא מעט. ואע"ג דאמרינן כל דקבוע כמחצה על מחצה דמי, מ"מ הדבר ברור דאיכא קפידא וקנאה, וכל אחד ירצה להכניס ידו תחלה להוציא פתקא.
- הרדב"ז מעלה כמה אפשרויות לפתרון בעיה זו, כמו, למשל, שהייתה שם קלפי רחבה וכל שבעים ושניים משתפי ההגרלה שלפו את פתקיהם בבת אחת. בסופו של דבר הוא דוחה אפשרויות אלה, וכותב:
- ונ"ל לפרש דבסדר השבטים לא הוו ישראל מקפידים כלל, ולא היה להם בזה קנאה, דמן השמים הקדימו אותם... עוד אפשר לומר שהיתה השגחה מאת השם שאותם שלא היו ראויים יצאו בראשונים לבן, ונסתלקה המחלוקת, וזה נכון. וכן תמצא בשני השעירים כי לעולם הגורל שהוא לשם היה עולה לעולם בימין, ושל עזאזל בשמאל, וזו השגחה גמורה, וכ"ש הכא להסיר המחלוקת והתרעומת. והכי משמע מן הירושלמי, דקאמר בין לתנא קמא בין לתנא בתרא דאמר: ע"ב פתקין זקן ושתיים חלק מעשה ניסים הם ומסורגין, כלומר זקן וחלק, ובהא מתרצא נמי לדידי ונסתלק התרעומת.
- שיטה מיוחדת זו מפתיעה מאוד וקשה להבנה. מבחינה הסתברותית קל להוכיח (על-ידי שימוש בהסתברות מותנית ונוסחת ההסתברות השלמה) כי ההסתברות להימנות זקן איננה משתנה בכלל בין המועמד הראשון לבין המועמד האחרון, וחישוב פשוט מראה שההסתברות שווה בכל שלבי ההגרלה
- ל- $\frac{70}{72}$.
- אכן החזקוני במקום (במ' יא:כו) כותב שסדר הבחירה איננו משנה כלל וכלל, וזה לשונו:
- ואם תאמר הרי קנאה גדולה מוטלת בדבר, שיוכלו האחרונים לומר, שמי שיטלו תחילה מסברא יעלה ביד כל אחד פתק זקן, לפי שהפתקין של זקן יתרים על הפתקין של חלק. אלא י"ל כמו כן מסברא זו, השבעים ראשונים יכולים לומר: שמא השנים פתקין של חלק יגיעו לידינו מתוך שאנחנו הרוב קודם שיגיעו ליד השנים האחרונים, על-ידי שהם המיעוט, נמצא שאין יתרון לזה מזה.
- לעניות דעתי, וכך נראה לפי ההלכה, אין סדר ההגרלה משנה כלל וכלל ואין סיבה להקפיד על סדר מיוחד (וגם מתוך זה שלא מצאנו התייחסות הפוסקים - מלבד הרדב"ז - לעניין זה).
- ניתן להסיק מתוך דוגמאות אלו (ועוד אחרות) שלושה כללים שדורשת ההלכה בעת הטלת גורל: גורל מושלם: הכלל הראשון הוא שהגרלה צריכה להתבצע על כל אחד מהפריטים השייכים אליה. בדרך כלל יש פריט אחד ולכן ניתן להסתפק בקלפי אחת בלבד; אבל אם יש יותר פריטי גורל, חייבים להשתמש ביותר קלפיות, כמספר הפריטים.
- גורל הוגן: הכלל השני בתהליך ההגרלה הוא ההגינות: צריכים להיות סיכויים שווים לכל המשתתפים בהגרלה. במילים אחרות ובשפה מדעית: התפלגות התוצאות אמורה להיות התפלגות אחידה (אוניפורמית).

גורל בעיני: הכלל השלישי והאחרון הוא שיש להקפיד שהגורל גם ייראה לכל המשתתפים כגורל אמת, ללא תחבולות, ושכל הציבור יהיה נוכח בכל שלבי ההגדרה: הכנת הפתקים, הערבוב וכו'. יש חשיבות רבה למראית העין, ועל הציבור לחוש את נוכחות הגורל בתהליך כולו. ונסיים בדברי בעל חוות יאיר, שאמורים להנחות אותנו בכל פעם שעורכים הגרלה: "אם הגורל נעשה כהוגן תדבק בו השגחה עליונה".

פרופ' עלי מרצבך
המחלקה למתמטיקה
